

ISSN:1306-3111
e-Journal of New World Sciences Academy
2009, Volume: 4, Number: 3, Article Number: 1C0068

EDUCATION SCIENCES

Received: November 2008

Accepted: June 2009

Series : 1C

ISSN : 1308-7274

© 2009 www.newwsa.com

Meral Taner Derman

Uludag University

mtaner@uludag.edu.tr

Bursa-Turkey

OKULÖNCESİ EĞİTİM ALAN BEŞ-ALTI YAŞ GRUBU ÇOCUKLARDA SINIF İÇİNDE GÖZLENEN SALDIRGAN DAVRANIŞLAR VE ÖĞRETMENDEN KAYNAKLANAN NEDENLERİ

ÖZET

Okulöncesi eğitime devam eden beş-altı yaş çocuklarda sınıf içinde görülen saldırgan davranışlar ile bunların nedenlerini belirleyerek saldırgan davranışların ortadan kaldırılmasına katkıda bulunmak amacıyla, 204 erkek, 187 kız olmak üzere toplam 391 çocukta sınıf içinde gözlenen saldırgan davranışlar öğretmen gözlemlerine dayanarak belirlenmiştir. Saldırgan davranışların erkek çocuklarda kız çocuklara göre daha fazla gözlemlendiği saptanmıştır. Sınıf içinde gözlenen saldırgan davranışların ailesel, öğretmen kaynaklı, çocuktan kaynaklı, çevresel ve medyadan kaynaklanan nedenleri araştırılmış ve öğretmenden kaynaklanan nedenlere yönelik çözüm önerileri geliştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Saldırgan Davranışlar, Okulöncesi Eğitim, Çocuk, Öğretmen, Eğitim

THE OBSERVED AGGRESSIVE BEHAVIOURS IN CLASS AND THEIR REASONS IN FIVE-SIX YEARS AGE CHILDREN WHO HAVE PRESCHOOL EDUCATION AND CAUSES THAT STEM FROM TEACHER

ABSTRACT

To help to remove aggressive behaviours of five-six years age children who continue their preschool education by determining the aggressive behaviours seen in class and their reasons, aggressive behaviours which are observed in class of 204 boys, 187 girls and 391 children in total were determined based on teacher observations. It is stated that the aggressive behaviours were observed more in boys than the girls. The aggressive behaviours that stem from family, teacher, child, environment and media were searched, and some solutions were suggested for teacher based reasons.

Keywords: Aggressive Behaviours, Preschool Education, Child, Teacher, Education

1. GİRİŞ (INTRODUCTION)

Erken çocukluk döneminde ortaya çıkan anti-sosyal ve saldırgan davranışların, yetişkinlik dönemindeki şiddet içeren davranışların ön habercisi olduğu söylenebilir (Kızmaz, 2006). Bu nedenle, saldırgan davranışların erken belirlenmesi, nedenlerinin öğrenilmesi ve ortadan kaldırılması oldukça büyük önem taşımaktadır. Diğer bir canlı ya da nesneye yönelik incitici ve rahatsız edici davranışlar olarak tanımlanan saldırganlık (Aronson, Wilson ve Akert, 1999; Boxer ve Tisak, 2005), başkalarına fiziksel veya psikolojik zarar verme niyeti taşıyan tüm davranışları içerir (Kargı ve Erden, 2006).

İnsan ya da herhangi bir nesneyi tahrip etme, incitme ile sonuçlanan, birbiri ardına tekrarlanan saldırgan davranışlar, çocuğun çevresindeki kişilerle olan sosyal ilişkilerinde görülebilir. Saldırgan davranışlar; tekmeleme, yumruk atma, küçültücü söz söyleme, evden kaçma, hayvanlara eziyet etme, eşyalara zarar verme şeklinde örneklendirilebilir (Erdoğdu, 2005). Ancak çocuğu saldırgan olarak tanımlamak için yukarıda sayılan davranışların sık sık tekrarlanması gerekir.

Saldırgan davranışların aileden, medya ve kitle iletişim araçlarından, çocuktan veya çevresel faktörlerden kaynaklanan birçok nedeni olabilir ve farklı biçimlerde ortaya çıkabilir. Vurma, bağırma, itme ve kırma gibi saldırgan davranışlar çoğunlukla öfke duygusundan sonra ortaya çıkan davranışlardır (Şahin, 2004). Engellenme, incinme ya da gözdağı karşısında gösterilen saldırganlık tepkisi öfke olarak tanımlanmaktadır (Nazik, 2001).

Öfkeli davranışlar, iki-dört ve on-on sekiz yaş grubundaki çocuklar arasında daha fazla görülmektedir (Salk, 1989). Bebeklik döneminde hoşlanma, kızma gibi duygular ağlama aracılığıyla gösterilmektedir. Çocuk 2-3 yaşlarına geldiğinde, duygu ve düşüncelerini yeterince ifade edemediği için öfkeli davranışlar artmaktadır. Bu nedenle özellikle yaşamın erken döneminde çocuklara öfkelerini kontrol edebilmenin öğretilmesi, saldırganlığın önlenmesinde önemli bir adımdır. Öfke davranışları görüldüğünde ailenin ve öğretmenin çocuğu öncelikle sakinleştirmesi, sonra da öfkeyi ortaya çıkaran nedeni araştırması gerekmektedir. Öfkesini uygun şekilde yönlendiremeyen bireylerin kendini önemsiz hissetmesi nedeniyle saldırgan davranışlar ortaya çıkabilmektedir (Kargı ve Erden, 2006).

Saldırganlığın aileden kaynaklanan nedenleri genellikle; genetik, nörolojik ve biyolojik özellikler, bazı psikiyatrik bozukluklar, sosyal destek yokluğu, babanın güç ve kontrol sağlaması için şiddete başvurması, aile dışı ilişkilerde kısıtlılık, işsizlik, yoksulluk gibi nedenlerle yoğun bir stresin ortaya çıkması, anne ve babanın çocuğa karşı davranışlarındaki tutarsızlık, çevrede uygun rol modellerinin olmayışı ve içinde yaşanılan grubun şiddeti teşvik etmesi (Özmen, 2004), ailenin çocuğun sevgi, güven, sorumluluk gibi duygusal gereksinimlerini karşılayamaması (Ağlamaz, 2008), aile denetiminin-gözetiminin yetersizliği, çocukların sosyalleşmeleri için ebeveyn katılımının yetersizliği, aile disiplininin yetersizliği, aile bireyleri arasında suç içeren davranışların varlığı, ebeveynlerin çocuklarına kötü muamelede bulunmaları veya onları ihmal etmeleri, eşler arasındaki evlilik ilişkilerinin zayıflığı, parçalanmış aile gibi faktörler olarak sıralanabilir (Kızmaz, 2006).

Aile ortamı, bireylere olumlu davranış özelliklerinin kazandırıldığı ve geliştirildiği bir ortam olarak değerlendirilmesine rağmen, aile içinde ortaya çıkan öfke ve saldırganlık gibi olumsuz yaşantılar nedeniyle zaman zaman örseleyici sonuçlar da ortaya çıkabilmektedir. Aile içinde şiddete görsel ya da işitsel olarak tanık olmuş olan çocuklara "sessiz", "unutulmuş" ya da "görünmez" kurbanlar

adı verilmektedir. Doğrudan öfke ve saldırganlığa maruz kalmasalar da bu çocuklar, diğer kötüye kullanılmış ya da ihmal edilmiş çocuklarla aynı tür davranış özelliklerini gösterebilirler (Özmen, 2004).

Evde sık sık çatışmaya giren anne babaların çocukları, bu davranışları model alarak uygulamaktadırlar (Tuzcuoğlu ve Tuzcuoğlu, 2005). Çocuklar anne-babalarını örnek aldıkları için bir şeye kızdıklarında, kızgınlıklarını onlar gibi dışa vurmakta ve saldırgan davranışlarda bulunmaktadırlar (Salk, 1989). Eğer anne-baba birbirlerine öfke ve saldırganlık içeren davranışlarda bulunuyor ve çocuklar çevrelerinde sorunların öfke ve saldırganlık yoluyla çözümlendiğini görüyorlarsa, saldırganlığı sorun çözücü bir davranış olarak öğrenmekte, saldırgan davranışların yaşamın bir parçası olduğunu düşünmekte ve bunu kendi yaşamlarında da uygulamaya koymaktadırlar. Bu nedenle yetişkinlerin davranışta bulunurken, her an bir çocuğa model oldukları bilinciyle hareket etmeleri gerekmektedir (Özmen, 2004).

Çocuğa yönelik demokratik ya da otoriter anne-baba tavırları, tutumları, ona değer verip vermemesi, ergenlik çağında ona yardımcı olup olmaması çocuğun ilerideki kişilik ve duygusal gelişiminde son derece önemli rol oynamaktadır (Erdoğan, 2005).

Çocuğun aile içindeki sosyalleşme biçiminin yetersiz veya yanlış olması, şiddet içerikli davranışlar açısından bir risk oluşturmaktadır. Çocuğun aile içerisindeki sosyalleşme sürecinde etkili olan sorunlar; ebeveynlerin sosyo-ekonomik yetersizliklerinden (ailenin yoksul olması, eğitim düzeyinin düşüklüğü, ilgili olma düzeyinin düşüklüğü) ve kendi aralarında yaşadıkları sorunlardan (ebeveynler arasındaki çatışma, aile içi şiddet, boşanma) önemli oranda kaynaklandığı düşünülmektedir (Kızmaz, 2006).

Okulöncesi dönemde ailede yaşanan ayrılıklar sonucunda çocuk, artık sevmediği ve istenmediği duygusuna kapılarak bu durumdan kendini sorumlu tutabilmekte ve savunma amacıyla saldırgan davranışlar geliştirebilmektedir (Başar, 1996; Akt. Dizman ve Gürsoy, 2005).

Ailenin gösterdiği tutarsız davranışlar nedeniyle saldırgan davranışlar sergileyen çocuklar, sınıf ortamına girdiklerinde, eğer öğretmenler de benzer şekilde baskı altına alma, tehdit etme, ceza verme gibi yöntemleri kullanıyorsa çocuktaki saldırgan davranışların artış göstermesi beklenmektedir (Şevkin, 2008).

Okul döneminde öğretmen; kurallara uymadığı, hata yaptığı, okul koridorunda koştuğu, zayıf not aldığı, ödevini yapmadığı ve yeterince çalışmadığı için çocuğu kınar, üzer, azarlar ve şiddet uygularsa, çocuk bu uyarıcı öğrenmeler karşısında öfkeyi ve saldırganlığı öğrenebilir. Çocuk, ailesine ve okulda öğretmenine yansıtamadığı için öfkesini, dış geçirebileceği biri olarak akranlarına çevirmektedir. Bu öfke ya da saldırganlık, görmezden gelinir ya da sessizce onaylanırsa bu davranışın kalıcı hale gelme olasılığı artmaktadır (Yapıcı, 2006). Hirschi ve Hindelang'e (1977) göre, düşük zekâya sahip olan çocuklar, okulda başarısız oldukları için şiddet veya saldırgan davranışa yönelebilmektedirler (Akt. Kızmaz, 2006). Okullardaki şiddet içerikli davranışlar, çocukları bedensel, zihinsel, duygusal ve sosyal olarak olumsuz etkilemektedir. Şiddete uğrayan çocuklarda, düşük düzeyde benlik algısı ve öz saygı oluşumu, cesaretsizlik, korkaklık, zayıf kişilik oluşumu ve sapmalar görülebilmektedir (Çubukçu, 2004).

Saldırganlığın kitle iletişim araçlarından kaynaklandığına dair görüşler de mevcuttur. Çocukların üç yaşından itibaren televizyonu sistematik bir şekilde izlemektedirler. Dolayısıyla çocuklar, üç yaşından itibaren televizyondaki şiddet içerikli programların olumsuz, yıkıcı etkilerine maruz kalmaktadırlar. Televizyon programlarında gördükleri şiddet içerikli davranışları, oyunlarına, davranışlarına, arkadaşlarına, kardeşlerine ve çevrelerine yansıtılmaktadırlar (Kaya,

2004). Televizyonda gördükleri şiddet sahneleri, çocukların saldırgan ve şiddet içerikli davranışlar geliştirmelerine, başkalarının acılarına duyarsızlaşmalarına, problemlerini şiddet yolu ile çözmeye alışmalarına neden olmaktadır (Arnas ve Erden, 2006).

Saldırgan davranışların, gözlem ve model alma yolu ile kazanıldığı düşünüldüğünde, çocuklar televizyondaki şiddet içerikli sahneleri gözlemleyerek ve kahramanlarını taklit ederek saldırganlığı öğrenmektedirler. Sekiz yaşından küçük çocuklar, gerçeğe fantastik olanı ayırt edemedikleri için televizyonda izlediklerini gerçek gibi algılamakta ve yanlış değerlendirmektedirler (Arnas ve Erden, 2006). Ayrıca, Şubatlı ve arkadaşlarının (2006) Vatan Gazetesinde yayınlanan haberine göre, çok sayıda yönetici, öğretmen ve öğrenci; çocukların özellikle izledikleri filmlerin kahramanlarına öykündükleri ve okulda bu kahramanlara özgü bir tavır ve dil geliştirdiklerini belirtmişlerdir (Akt. Kızmaz, 2006).

Eğlence için oynanan şiddet içerikli oyunlar, bir süre sonra artık karşılıklı iki çocuğun oynadığı heyecanlı bir oyundan ziyade, "birbirini yok etme" ve "diğeri ortadan kaldırma" olarak algılayan bir rekabet anlayışına dönüşmekte ve bu durum da öfke ve saldırganlık davranışının oluşmasına neden olmaktadır (Merttürk, 2005).

Çocuklarda görülen saldırganlığın nedenleri aşağıdaki gibi özetlenebilir:

Aileden kaynaklanan nedenler; eğitimsiz, parçalanmış, çok çocuklu veya ilgisiz aile ortamı (Kızmaz, 2006), tutarsız aile ortamı, aile içi şiddet yaşanması (Özmen, 2004), aşırı otoriter aile ortamı (Erdoğdu, 2005; Demiriz ve Öğretir, 2007), sevgisiz aile ortamı (Erdoğdu, 2005), stresli ve huzursuz aile ortamı (Özmen, 2004), ailenin ekonomik durumunun kötü olması (Kızmaz, 2006; Demiriz ve Öğretir, 2007), ailenin çocukta varolan, mevcut enerjinin boşaltılmasına izin vermemesi ve engellemesi, eleştirmesi, azarlaması (BRAM, 2004) şeklinde sıralanabilir.

Öğretmenden kaynaklanan nedenler; öğretmenin tutarsız disiplin anlayışı, ilgisiz öğretmen, yeteri kadar mesleki bilgi ve formasyona sahip olmaması, öğretmenin sınıf içinde şiddet uygulaması ve sınıfta şiddet içerikli sözler kullanması (Yapıcı, 2006), öğrenme-öğretme ortamını yeteri kadar iyi şekilde düzenleyememesi, sınıfta çok çocuk olması nedeniyle her çocukla yeteri kadar ilgilenememesi, sınıf içinde çocuklar arasında rekabet ortamı yaratması, eleştirmesi, azarlaması, çocuğun çabalarını görmezlikten gelmesi ya da yok sayması, çocuğun oynamasına izin vermemesi (BRAM, 2004) şeklinde sıralanabilir.

Çevresel faktörler; yaşanan çevrenin sosyoekonomik ve eğitim düzeyinin düşük olması, yaşanan çevrede uygun rol modellerinin bulunmaması, model alınan diğer çocukların olumsuz tutumları (Özmen, 2004) şeklinde sıralanabilir.

Çocuktan kaynaklanan nedenler; çocuğun yaşadığı psikolojik sorunlar, kişilik yapısı nedeniyle saldırgan olması, diğer çocuklardan fiziksel olarak daha güçlü olması, güçlü hissetme ihtiyacı (Kızmaz, 2006), sınıfta diğer çocuklar tarafından dışlanması, çocuğun beyin zarı iltihabı, beyin zedelenmesi, zekâ geriliği, epilepsi, dikkat eksikliği ve hiperaktivite bozukluğu, tiroid bezinin fazla çalışması gibi fizyolojik sorunlar yaşaması (BRAM, 2004) şeklinde sıralanabilir.

Medya ve kitle iletişim araçlarından kaynaklanan nedenler; şiddet içeren film ve çizgi filmlerin çok seyredilmesi (Kaya, 2004), şiddet içerikli bilgisayar oyunlarının oynanması (Merttürk, 2005), film ya da çizgi filmlerin konularının ve kahramanlarının fiziksel güç ve silah kullanımını özendirerek şekilde işlenmesi (Şubatlı ve ark., 2006; Akt. Kızmaz, 2006) şeklinde sıralanabilir.

Genel olarak yaşlıları ve büyükleriyle çok sık kavga eden saldırgan çocuklar, çevreleriyle uyumlu ilişkiler kurmakta zorlanan,

geçimsiz, öfkeli ve parlamaya hazır, kuralları çiğneyen ve sık sık cezalandırılan çocuklardır. Yine de aldıkları cezalardan etkilenmeyip, kısa sürede bu davranışı tekrarlamaktadırlar. Kendilerini haklı çıkarmaya ve sorunları kavga ederek çözmeye çalışırlar. Tepkileri ölçsüz ve durumla orantısızdır. Yetişkinlerle sürekli çatışma yaşarlar. Evde okulda ve çevrede sürekli sorun yaratırlar (Üstün, 2006).

2. ÇALIŞMANIN ÖNEMİ (RESEARCH SIGNIFICANCE)

Bu araştırmanın amacı, okulöncesi eğitime devam eden beş-altı yaş çocuklarda sınıf içinde görülen saldırgan davranışlar ile bunların nedenleri arasından öğretmenden kaynaklananları belirlemektir. Bu temel amaç doğrultusunda aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır:

- Anasınıfında görülen saldırgan davranışlar nelerdir?
- Bu davranışların öğretmenden kaynaklanan nedenleri nelerdir?

3. YÖNTEM (METHOD)

3.1. Evren ve Örneklem (Population and Sample)

Bursa ilindeki resmi okulöncesi eğitim kurumlarının anasınıfına devam eden beş-altı yaş grubuna devam eden 12.823 (MEB, 2005) çocuk araştırmanın evrenini oluşturmaktadır.

Araştırma örnekleme ise, random olarak seçilen Nilüfer Anaokulu, Dr. Ayten Bozkaya Anaokulu, Atatürk Anaokulu ve İslam Uyar Ticaret Meslek ve Anadolu Ticaret Meslek Lisesi Uygulama Anasınıfına devam eden 204'ü kız, 187'si erkek çocuk olmak üzere beş-altı yaş grubu toplam 391 çocuk ve her çocuk için anket doldurmuş olan toplam 50 öğretmenden oluşturulmuştur. Ayrıca, çocuklarda gözlenen saldırgan davranışların öğretmenden kaynaklanan nedenlerinin frekans ve yüzde dağılımlarını belirlemek amacıyla anaokulu ve anasınıflarında öğretmenlik uygulamasına giden ve öğretmenleri gözlemleyen toplam 112 öğretmen adayı da araştırmanın diğer örneklemini oluşturmaktadır.

Okulöncesi eğitim kurumlarının anasınıfına devam eden beş-altı yaş grubuna devam eden çocukların okullara ve cinsiyete göre dağılımı Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. Okullara ve cinsiyete göre çocukların dağılımı
(Table 1. Number of student in respect of school and gender)

OKUL	CİNSİYET		TOPLAM
	Erkek	Kız	
Nilüfer Anaokulu	55	48	103
İslam Uyar Tic. Mes. ve Ana. Tic. Mes. Lisesi	20	47	37
Dr. Ayten Bozkaya Anaokulu	84	73	157
Atatürk Anaokulu	55	49	94
TOPLAM	204	187	391

3.2. Veri Toplama Aracı (Data Collect Tool)

Araştırmada anasınıflarında görülen davranış problemlerini belirlemek amacıyla araştırmacı tarafından bir Bilgi Formu hazırlanmıştır. Bilgi Formunun güvenilirliğini sağlamak için hazırlanan Bilgi Formu örneklem kapsamı dışında kalan iki anaokulu ile iki ilköğretim okulu anasınıfı olmak üzere dört okulöncesi eğitim kurumunda toplam 200 öğrenciye uygulanmış ve amaca hizmet ettiği etmediği kontrol edilmiştir. Bilgi Formunda öğrencilerin yaşı, cinsiyeti ve uygulandığı yaş grubunun mevcudu gibi bilgilerin toplanmasına yarayacak sorulara yer verilmiş ve daha sonra 5-6 yaş çocuklarda görülebilecek saldırgan davranışların da yer aldığı 30 davranış problemi sıralanmıştır.

Veriler, çocukların devam ettikleri okulöncesi eğitim kurumlarındaki öğretmenlerle işbirliği yapılarak elde edilmiştir. Öğretmenlerden yaş gruplarındaki ya da sınıflarındaki her çocuk için en az bir tane olmak üzere çocukların gösterdiği davranış problemlerini, sınıflarındaki gözlemlerine dayanarak her çocuğun isminin karşısında uygun yere işaretlemeleri istenmiştir.

Elde edilen verilerden, öğretmenlerin saldırgan davranış olarak niteledikleri vurma ve itekleme, küfürlü konuşma, alay etme, ısırma, karşı gelme, öfkelenme, tükürme ve saç çekme gibi davranışlar seçilmiş ve sıralanmıştır.

Çocuklarda görülen saldırgan davranışların öğretmenden kaynaklanan nedenlerinin oranını belirlemek için ise kaynak taramasından elde edilen bilgilerden yola çıkılarak ve Sebep Sonuç Diyagramında gösterilen (Balık Kılçığı Diyagramı) nedenlerin yer aldığı bir anket hazırlanmıştır. Bu anket, saldırgan davranışların görüldüğü çocukların devam ettiği örneklem dâhilindeki okullarda görev yapan öğretmenlerin kendilerini değerlendirmelerinin doğru olmayacağı düşünüldüğünden, bu okullarda öğretmenlik uygulamasına giden 112 öğretmen adayının bu öğretmenleri gözlemleyip, nedenlerin yer aldığı anketi doldurmaları istenmiştir.

3.3. Verilerin Çözülmesi (Analysis Of Data's)

Bilgi Formundan elde edilen veriler doğrultusunda ilk olarak, tüm öğrenciler bakımından saldırgan davranışların dağılımına bakılmış; diğer yandan, cinsiyete göre dağılımda meydana gelen farklılıklar araştırılmıştır. Yapılan analizlerde, esas olarak, öğretmenlerin yaptıkları işaretlemelerin yığılmalı toplamı dikkate alınmış, yani her bir davranışın çocuklar arasındaki yaygınlık derecesi göz önünde bulundurulmuştur. Verilerin çözülmesi aşamasında SPSS programı kullanılmıştır.

Saldırgan davranışların frekans ve yüzdeleri hesaplanmış ve Çetele Diyagramı ve Sütun Grafikleri ile en çok görülen saldırgan davranışlar sıralanmıştır.

Sorunlarla ilgili bilgi arandığı ve eldeki veriler her zaman istenilen bilgiye ulaşmamıza imkân vermediği için, verilerin amaca uygun toplanması ve bilgilerin yararlı hale getirilmesi büyük önem taşımaktadır (Maliye Bakanlığı, 2007). Veriyi toplama aşamasında kullanılan, veriye ait istatistik özelliklerin anında görülebilmesine olanak sağlayan (Akın ve Öztürk, 2005) ve verilerin frekanslarının görüntülenmesinde kullanılan en kolay araçlardan biri olan Çetele Diyagramı (Maliye Bakanlığı, 2007), sürecin geliştirilmesi aşamasında ihtimalleri elemeye yardımcı olduğundan "Sorunların nasıl oluştuğu?" ve "Sorunların nedenlerinin ne olduğu?" ile ilgilenmektedir (Maliye Bakanlığı, 2007). Bu nedenle tüm öğrenciler arasında en çok gözlenen saldırgan davranışların ne olduğu ve cinsiyete göre farklılık olup olmadığını görebilmek için Çetele Diyagramı kullanılmıştır.

Anasınıfında en çok görülen saldırgan davranışların belirlenmesinden sonra bu davranışların nedenlerinin belirlenmesi için kaynak taramasından elde edilen bilgilerden yola çıkılarak Sebep Sonuç Diyagramı (Balık Kılçığı Diyagramı) uygulanmıştır. Şekli nedeniyle balık kılçığı, fonksiyonu nedeniyle sebep-sonuç diyagramı, yaratıcısı Kaoru Ishikawa nedeniyle Ishikawa diyagramı olarak adlandırılan Sebep Sonuç Diyagramı (Buluç ve Mahiroğlu, 1999), bir problemi ortaya çıkaran ya da etkileyen sebep ve faktörleri belirlemek (MEB Personel Genel Müdürlüğü, 2005), ilişkileri grafiksel olarak göstermek, sıraya dizmek ve göstermek amacıyla oluşturulmakta, problemlere daha geniş bir çerçeveden bakma olanağı sunmakta (Maliye Bakanlığı, 2007) ve problemin teşhisi ve süreç iyileştirmeyi kolaylaştırmaktadır (MEB Personel Genel Müdürlüğü, 2005).

Sebeup-Sonuç Diyagramı ile nedenler belirlendikten sonra Nasıl-Nasıl Ağaç Diyagramı ile öğretmenden kaynaklanan nedenler için çözüm yolları önerilmiştir. Ağaç Diyagramı, belli bir amaca erişmek için izlenmesi gereken yolların, sistematik olarak giderek artan bir şekilde daha detaylı grafiksel ifade şeklidir. Genellikle, genel amaçların özel uygulama detayına indirgenmesi gerektiğinde; temel sebeplerin ve bütün uygulama seçeneklerinin belirlenmesi gerektiğinde; bir uygulama gerçekleşirken olabilecek engeller/aksaklıkların ve bunların etkilerini azaltmak için ne yapılabileceğinin belirlenmesi amacıyla kullanılmaktadır (MEB Personel Genel Müdürlüğü, 2005).

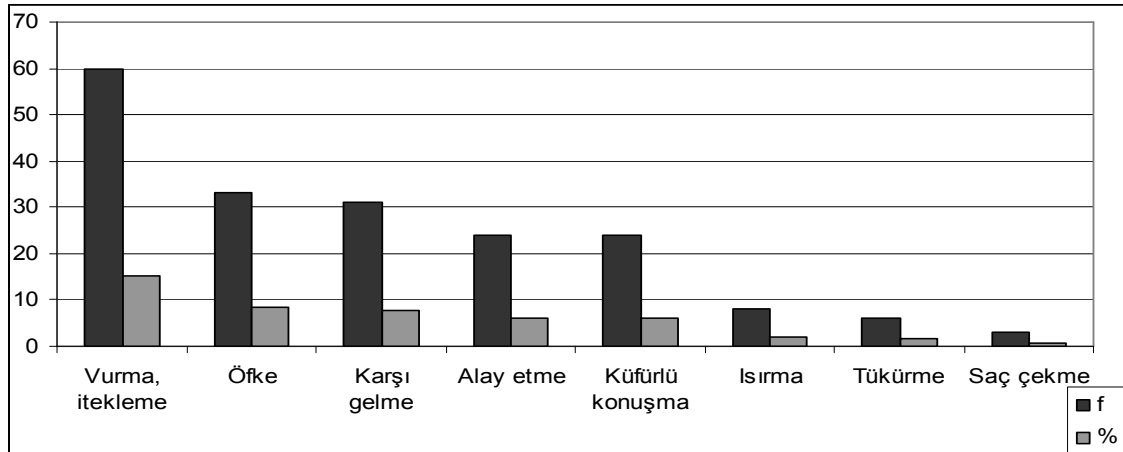
4. BULGULAR (FINDINGS)

Araştırmanın amacına uygun olarak yapılan analizler sonucunda, araştırma kapsamına alınan 391 çocuktan, 110'u erkek, 39'u kız çocuk olmak üzere toplam 150 çocukta en az bir saldırgan davranış gözlemlendiği tespit edilmiştir. Çocuklarda görülen saldırgan davranışların cinsiyete göre dağılımı Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2. Kız ve erkek çocuklarda görülen saldırgan davranışlar
(Table 2. The observed aggressive behaviours in girls and boys)

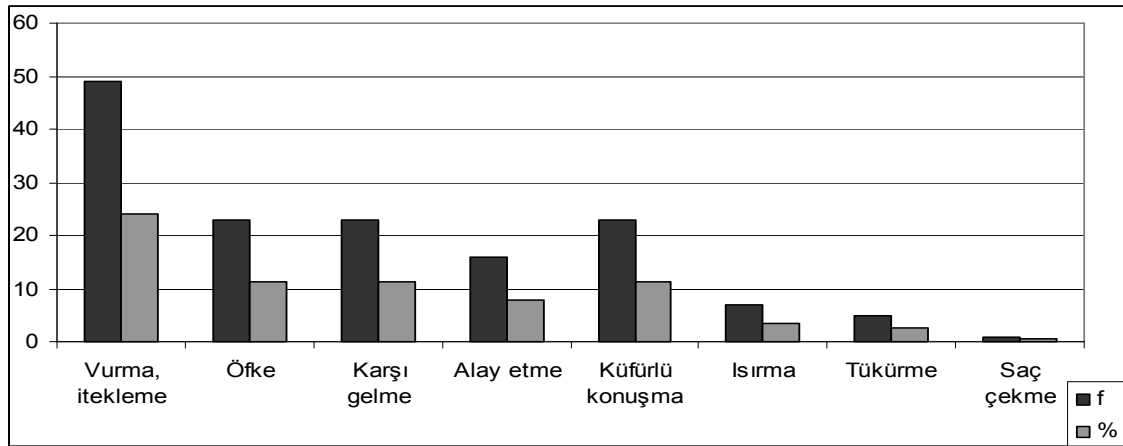
SALDIRGAN DAVRANIŞLAR	ERKEK		KIZ		TOPLAM			
	f	%	f	%	f	%		
Vurma, itekleme	49	24	11	5,9	60	15		
Öfkelenme	23	11,3	10	5,3	33	8,4		
Karşı gelme	23	11,3	8	4,3	31	7,9		
Küfürlü konuşma	23	11,3	1	0,5	24	6,1		
Alay etme	16	7,8	8	4,3	24	6,1		
Isırma	7	3,4	1	0,5	8	2		
Tükürme	5	2,5	1	0,5	6	1,5		
Saç çekme	1	0,5	2	1,2	3	0,8		
	TOPLAM	147	72	TOPLAM	42	42	189	48

Tablo 2'de görüldüğü gibi, erkek çocuklarda saldırgan davranışlar kızlara göre daha fazla ve daha çeşitli şekilde görülmektedir. Vurma, itekleme davranışının görülme sıklığı erkeklerde %24 iken, kızlarda %5,9; öfke davranışının görülme sıklığı erkeklerde %11,3 iken, kızlarda %5,3; karşı gelme davranışının görülme sıklığı erkeklerde %11,3 iken, kızlarda %4,3; küfürlü konuşma davranışının görülme sıklığı erkeklerde %11,3 iken, kızlarda %0,5; alay etme davranışının görülme sıklığı erkeklerde %7,8 iken, kızlarda %4,3; ısırma davranışının görülme sıklığı erkeklerde %3,4 iken, kızlarda %0,5; tükürme davranışının görülme sıklığı erkeklerde %2,5 iken, kızlarda %0,5; saç çekme davranışının görülme sıklığı erkeklerde %0,5 iken, kızlarda %1,2 oranındadır. Okulöncesi eğitimi 5-6 yaş grubu öğrencilerinde sınıf içinde görülen saldırgan davranışların dağılımı Grafik 1'de görülmektedir.

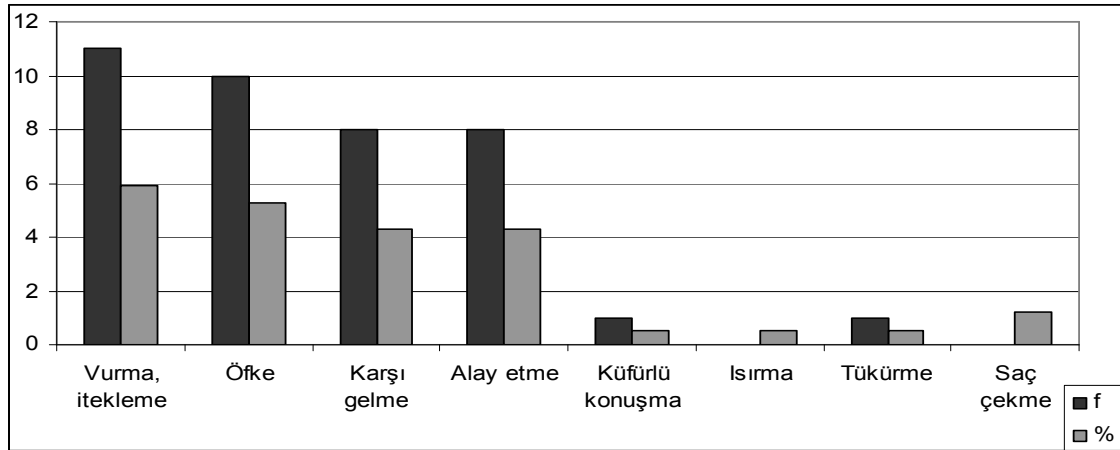
Grafik 1. Saldırgan davranışların frekans ve yüzde dağılımları
(Graphics 1. The chart of frequencies and percentages of aggressive behaviours)

Grafik 1’de görüldüğü gibi, saldırgan davranışların sıklık bakımından dağılımına bakıldığında, 5-6 yaş grubu çocuklarda en fazla görülen saldırgan davranışlar; vurma, itekleme davranışı (%15), öfke davranışı (%8,4) ve karşı gelme davranışı (%7,9), küfürlü konuşma (%6,1), alay etme (%6,1), ısırma (%2), tükürme (%1,5), saç çekme (%0,8) şeklinde sıralanmaktadır.

Grafik 2. Erkeklerde görülen saldırgan davranışların frekans ve yüzde dağılımları
(Graphics 2. The chart of frequencies and percentages of aggressive behaviours in boys)

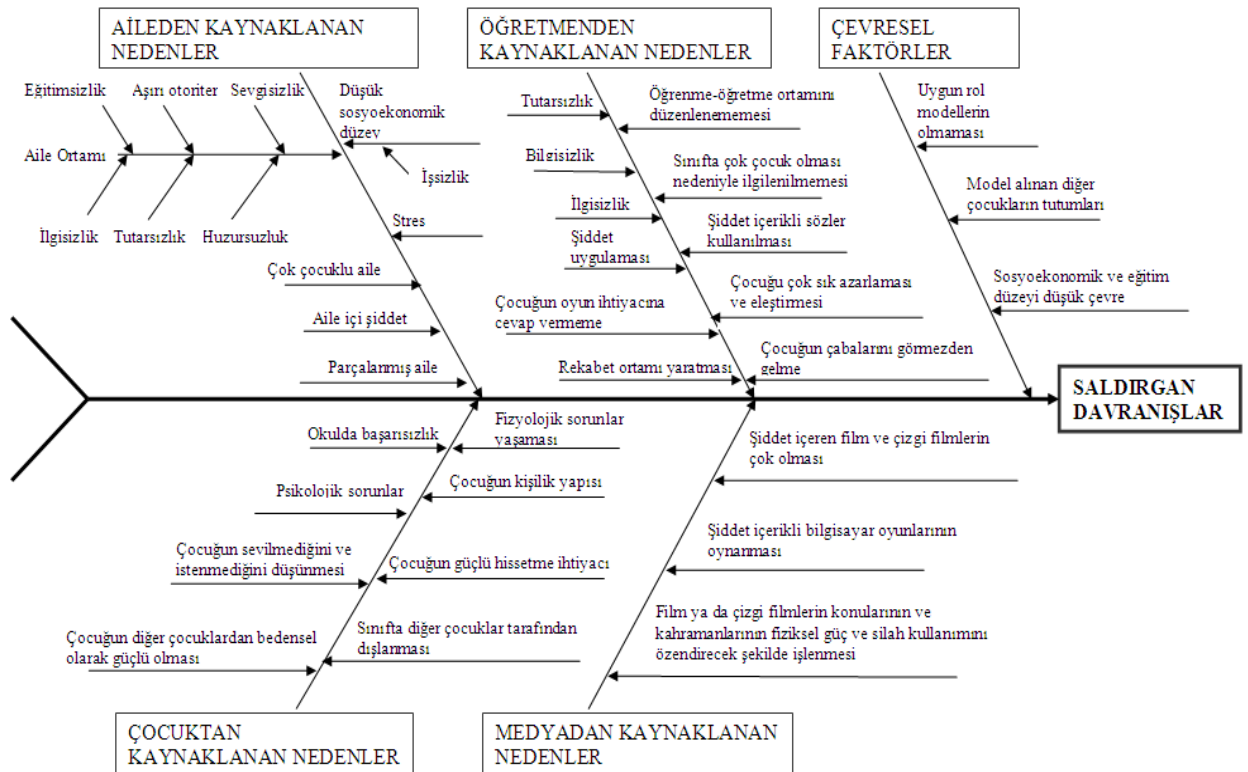
Grafik 2’de görüldüğü gibi, erkek çocuklarda en fazla görülen saldırgan davranışlar vurma, itekleme davranışı (%24), öfke davranışı (%11,3) ve karşı gelme davranışı (%11,3) şeklinde sıralanmaktadır.

Grafik 3. Kızlarda görülen saldırgan davranışların frekans ve yüzde dağılımları
(Graphics 3. The chart of frequencies and percentages of aggressive behaviours in girls)

Grafik 3’de görüldüğü gibi, kız çocuklarda en fazla görülen saldırgan davranışlar vurma, itekleme davranışı (%5,9), öfke davranışı (%5,3), karşı gelme davranışı (%4,3) ve alay etme davranışı (%4,3) şeklinde sıralanmaktadır.

Anasınıfında görülen saldırgan davranışların nedenlerinin bulunması için yapılan Sebep Sonuç Diyagramı (Balık Kılçığı Diyagramı) Şekil 1’de gösterilmiştir.

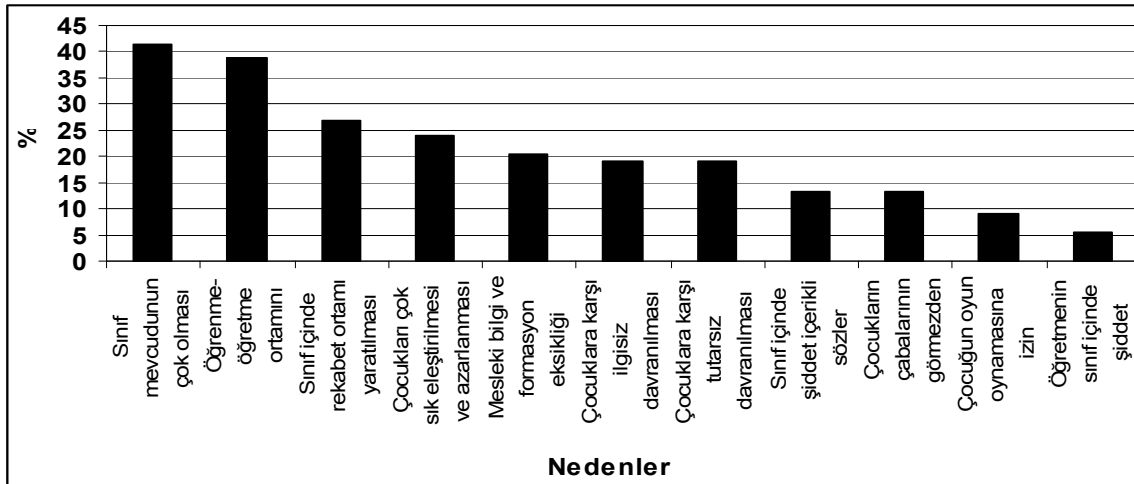
Şekil 1. Saldırgan davranışların nedenleri ile ilgili sebep sonuç diyagramı
(Figure 1. Ishikawa diagram about cause of aggressive behaviours)

Çocuklarda görülen saldırgan davranışların öğretmenden kaynaklanan nedenlerin yüzdelik dağılımı Tablo 3 ve Grafik 4'te gösterilmiştir.

Tablo 3. Çocuklarda gözlenen saldırgan davranışların öğretmenden kaynaklanan nedenleri
(Table 3. The causes of aggressive behaviours that stem from teacher)

NEDENLER	EVET		HAYIR	
	EVET	HAYIR	EVET	HAYIR
Sınıf mevcudunun çok olması nedeniyle öğretmen, çocuklarla yeteri kadar ilgilenmiyor.	59	41,5	83	58,5
Öğretmen, öğrenme-öğretme ortamını hazırlamakta yetersizdir.	55	38,7	87	61,3
Öğretmen, sınıf içinde çocuklar arasında rekabet ortamı yaratıyor.	38	26,8	104	73,2
Öğretmen çocukları çok sık eleştiriyor ve azarlıyor.	34	23,9	108	76,1
Öğretmen yeteri kadar mesleki bilgi ve formasyona sahip değildir.	29	20,4	113	79,6
Öğretmen, çocuklara karşı ilgisiz davranıyor.	27	19	115	81
Öğretmen, çocuklara karşı tutarsız davranışlar sergiliyor.	27	19	115	81
Öğretmen sınıf içinde şiddet içerikli sözler kullanıyor.	19	13,4	123	86,6
Öğretmen, çocukların çabalarını görmezden geliyor.	19	13,4	123	86,6
Öğretmen, çocuğun oyun oynamasına izin vermiyor.	13	9,15	129	90,8
Öğretmen, sınıf içinde şiddet uyguluyor.	8	5,63	134	94,4

Grafik 4. Çocuklarda gözlenen saldırgan davranışların öğretmenden kaynaklanan nedenleri

(Graphics 4. The causes of aggressive behaviours that stem from teacher)

Örneklem kapsamındaki 112 öğretmen adayına, araştırma kapsamına alınan okullarda görev yapan 50 öğretmeni gözlemleyip, kaynak taraması sonucu elde edilen çocuklarda gözlenen saldırgan davranışların öğretmenden kaynaklanan nedenleri sorulmuştur. Tablo 3 ve Grafik 4'te de görüldüğü gibi, "sınıf mevcudunun çok olması nedeniyle öğretmenlerin çocuklarla yeteri kadar ilgilenememesi" sorusuna öğretmen adaylarının %41,5'i "evet", %58,5'i "hayır"; "öğretmenin öğrenme-ortamını hazırlamakta yetersiz kalması nedeniyle çocukların başıboş kalması" sorusuna öğretmen adaylarının %38,7'i "evet", %61,3'ü

"hayır"; "öğretmenin sınıf içinde çocuklar arasında rekabet ortamı yaratması" sorusuna öğretmen adaylarının %26,8'i "evet", %73,2'si "hayır"; "öğretmenin çocukları sık sık eleştirmesi ve azarlaması" sorusuna öğretmen adaylarının %23,9'u "evet", %76,1'i "hayır"; "öğretmenin yeteri kadar mesleki bilgi ve formasyona sahip olmaması" sorusuna öğretmen adaylarının %20,4'ü "evet", %79,6'sı "hayır"; "öğretmenin, çocuklara karşı ilgisiz davranması" sorusuna öğretmen adaylarının %19'u "evet", %81'i "hayır"; "öğretmenin, çocuklara karşı tutarsız davranışlar sergilemesi" sorusuna öğretmen adaylarının %19'u "evet", %81'i "hayır"; "öğretmenin sınıf içinde şiddet içerikli sözler kullanması" sorusuna öğretmen adaylarının %13,4'ü "evet", %86,6'sı "hayır"; "öğretmenin, çocukların çabalarını görmezden gelmesi" sorusuna öğretmen adaylarının %13,4'ü "evet", %86,6'sı "hayır"; "öğretmenin, çocuğun oyun oynamasına izin vermemesi" sorusuna öğretmen adaylarının %9,1'i "evet", %90,8'i "hayır"; "öğretmenin sınıf içinde şiddet uygulaması" sorusuna öğretmen adaylarının %5,6'sı "evet", %94,4'ü "hayır" cevabı vermiştir.

5. TARTIŞMA (DISCUSSION)

Bulgular değerlendirildiğinde, 5-6 yaş grubu 204 erkek çocukta 147 (%72) saldırganlık içeren davranış, 187 kız çocukta ise 42 (%22, toplamda ise 391 çocukta 189 (%48) saldırganlık içeren davranış gözlemlendiği saptanmıştır. Kandır (2000), okulöncesi eğitim kurumlarında gözlenen davranış problemlerini saptamak amacıyla 94 öğretmen ile yaptığı çalışmada, davranış problemlerinin görülme sıklığı bakımından saldırganlığın (%42,4) ilk sırada yer aldığını belirtmiştir. Sadık 820029 ise sınıf içinde öğretimi aksatan ve düzeni bozan problem davranışların başında (%67) arkadaşlarına karşı saldırgan davranışların geldiğini belirlemiştir. Yapılan araştırmalar da, saldırgan davranışların kız çocuklarına göre erkek çocuklarda daha fazla görüldüğünü belirtmektedir (Demiriz ve Öğretir, 2007; Al-Saleh, 2006; Liu ve arkadaşları, 2000; Tuzgöl, 1998; Maccoby ve Jacklin, 1980).

Vurma, itekleme davranışının özellikle erkeklerde (%24) en çok gözlenen saldırgan davranış olduğu belirlenmiştir. En az gözlenen saldırgan davranış ise saç çekme davranışdır.

Çocuklarda gözlenen saldırgan davranışların öğretmenden kaynaklanan nedenleri arasında ilk sırayı "sınıf mevcudunun çok olması nedeniyle öğretmenlerin çocuklarla yeteri kadar ilgilenememesi" (%41,5) almıştır. İkinci sırayı "öğretmenin öğrenme-ortamını hazırlamakta yetersiz kalması nedeniyle çocukların başıboş kalması" (%38,7); üçüncü sırayı "öğretmenin sınıf içinde çocuklar arasında rekabet ortamı yaratması" (%26,8); dördüncü sırayı "öğretmenin çocukları sık sık eleştirmesi ve azarlaması" (%23,9); beşinci sırayı ise "öğretmenin yeteri kadar mesleki bilgi ve formasyona sahip olmaması" (%20,4) almaktadır. Ayrıca, "öğretmenin, çocuklara karşı ilgisiz davranması" %19; "öğretmenin, çocuklara karşı tutarsız davranışlar sergilemesi" %19 gibi yüzdeler bir dağılım göstermiştir. Çocukların okuldaki davranışları, öğretmen ve çocuk arasındaki ilişkiye göre şekillenmektedir. Çocuk gelişimi açısından, tutarlı ve süreklilik gösteren çevreye ve öğretmen tutumuna, gelişimine olumlu yönde destek sağlayacak öğretmen davranışlarına ihtiyaç duyulmaktadır. Sürekli değişen ortam ve tutarsız davranışlar çocuğun huzursuzlaşmasına ve bocalamasına neden olmaktadır (Çubukçu, 2004).

Kişilik gelişiminin büyük bir kısmının tamamlandığı okulöncesi eğitim döneminde ve sosyalleşme sürecinin önemli ve ilk toplumsal kurumu olan okulda, kaliteli öğretimin gerçekleşmesi, mutlu çocuklar yetiştirilmesi ve çocukların toplumla uyum sağlayabilmeleri için gerek duyulan konuları öğretmek ve bu davranışları kazandırmak

gerekmektedir. Bu da, çocuk-çocuk ve çocuk-öğretmen arasında uyumlu ilişkiler oluşturulmasıyla mümkündür (Çubukçu, 2004). Olumlu davranışların pekiştirildiği, demokratik ve hoşgörülü bir sınıf atmosferi ile kaliteli bir öğretim ortamı yaratmak öğretmenlerin çabasıyla mümkün olacaktır.

"Öğretmenin sınıf içinde şiddet içerikli sözler kullanması" %13,4; "öğretmenin, çocukların çabalarını görmezden gelmesi" %13,4; "öğretmenin, çocuğun oyun oynamasına izin vermemesi" %9,1; "öğretmenin sınıf içinde şiddet uygulaması" ise %5,6 gibi yüzdelerle bir dağılım göstermiştir.

Çocuklar, sık sık bahçeye çıkarılarak dışarıda oyun oynamasına izin verilmelidir. Böylece enerjisini uygun bir şekilde boşaltacağından ve gerilimleri azalacağından saldırgan davranışlarında azalma olabilecektir. Ayrıca, çocukların ihtiyaçları zamanında yerine getirilmelidir (BRAM, 2004).

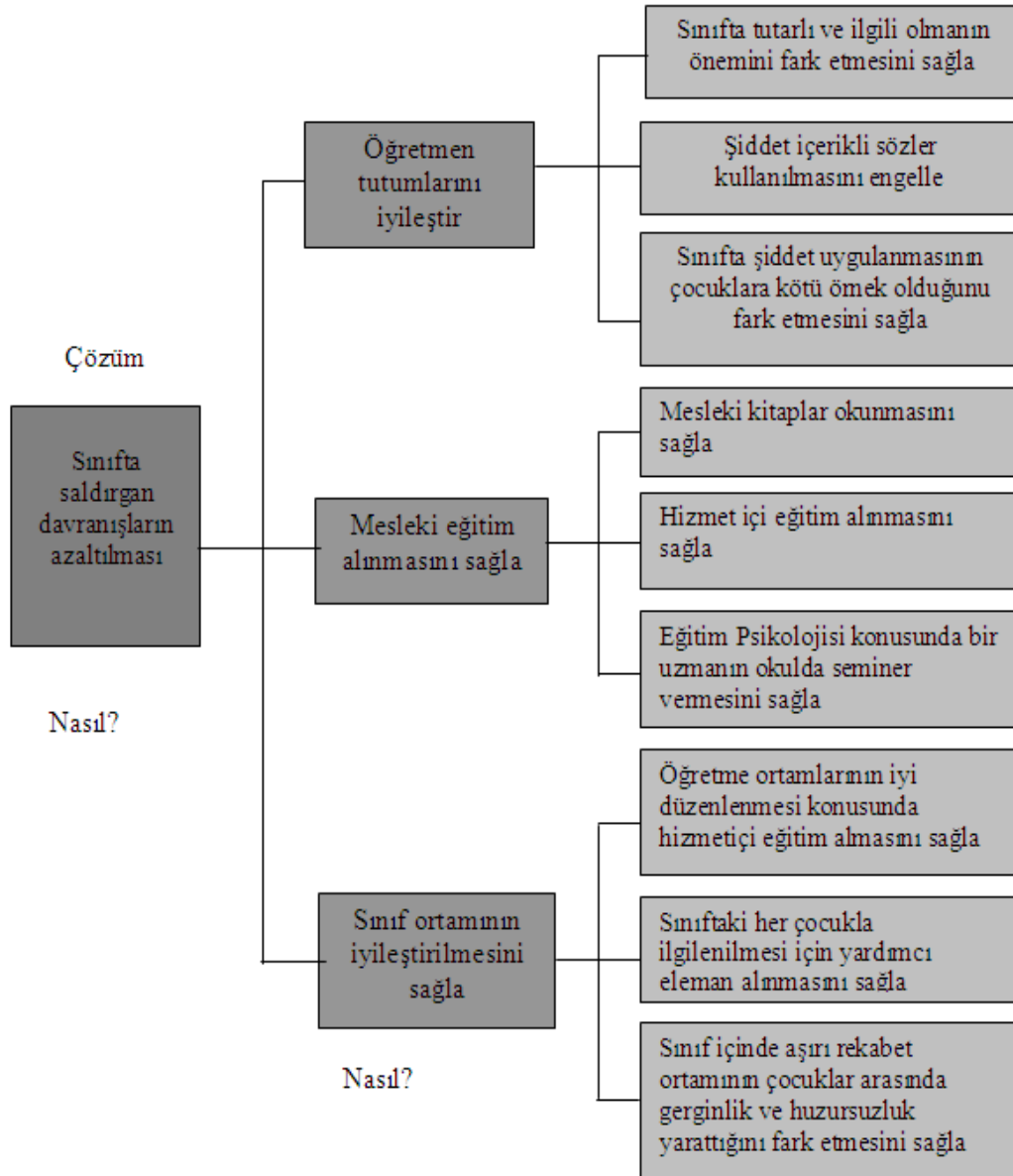
6. ÖNERİLER (SUGGESTIONS)

Öğretmenlerden kaynaklanan nedenlerin ortadan kaldırılıp çocuklarda görülen saldırgan davranışların azaltılabilmesi için bir takım çözüm önerileri geliştirilmiş ve aşağıda özetlenmiştir.

Öfke ve saldırganlık içeren davranışların ve sonuçlarının ortadan kaldırılması için aile ve çocukla işbirliğinin yanı sıra öğretmen ve ebeveyn iletişiminin düzenlenmesi ve öğretmenin sınıf yönetimi ve grup dinamiği ile ilgili olarak olumlu şekilde yönlendirilmesi gerekmektedir (Özmen, 2004).

Çocuklarda görülen saldırgan davranışların nedenlerinin belirlenmesi ve çözüm yollarının araştırılması için okullardaki rehberlik servislerine çok büyük görevler düşmektedir. Hatunoğlu ve Hatunoğlu'na (2006) göre, hırsızlık, yalan söyleme, saldırgan davranışlar, antisosyal davranışlar, okuldan kaçma gibi uyum ve davranış bozukluklarına çözüm getirmek psikolojik danışma ve rehberlik hizmetleriyle mümkün olabilmektedir.

Sınıf içinde saldırgan davranışlara tolerans gösterilmemelidir. Çünkü çocuğun istekleri bu tip davranışlar yapılmaya yerine getiriliyorsa, çocuk isteklerini yaptırmada saldırganlığı araç olarak görmeye başlamaktadır. Saldırgan davranışlar ödüllendirilmemeli ve yanlış bir davranış olduğu anında belirtilmelidir (BRAM, 2004). Öğretmenlerden kaynaklanan nedenlerin ortadan kaldırılması için olası çözüm yollarının gösterildiği Nasıl-Nasıl Ağaç Diyagramı Şekil 2'de sunulmuştur.

Şekil 2. Öğretmenden kaynaklanan nedenlerin çözülmesi için oluşturulan nasıl-nasıl ağaç diyagramı
(Figure 6. The diagram of how-how tree diagram about causes of aggressive behaviours that stem from teacher)

- Saldırgan davranışların nedenlerinin anlaşılabilmesi için, bu davranışları gösteren çocukların yaşadıkları çevre, aile tutumları, aile içi ilişkileri, içinde buldukları sosyoekonomik ve kültürel çevre, arkadaş ilişkileri, öğretmen davranışları daha ayrıntılı bir şekilde incelenmeli ve araştırılmalıdır.
- Öğretmenden kaynaklanan nedenlerin ortadan kaldırılması için, özellikle öğretmenin sınıf içindeki tutumları iyileştirilmelidir. Bunun için sınıf içinde tutarlı olması, davranışlarıyla öğrencilere örnek olması, şiddet içerikli sözler kullanmaması gerekmektedir.
- Öğretmen, mesleki olarak kendini geliştirmelidir. Bunun için hizmet içi eğitimlerle, eğitim psikolojisi ve sınıf yönetimi

konularında uzmanlardan destek alması, mesleğindeki yeni gelişmeleri takip etmesi, kitaplar ve dergiler okuması gerekmektedir. Okul yönetimi öğretmenler için, alanında uzman kişilerden seminerler düzenlenmesi konusunda çalışmalıdır.

- Öğretmene sınıf ortamının iyileştirilmesi konusunda çok büyük görevler düşmektedir. Öğretmen, sınıf içinde rekabet ortamı yaratarak çocuklar arasında gerginlik ve huzursuzluk yaratmamalı, çocukları birbirleriyle kıyaslamamalı, yarıştırmamalıdır.
- Saldırgan çocuklar, grup çalışmalarına yöneltilmeli ve liderlik rolünü almaları sağlanmalıdır. Çocukların çabaları ödüllendirilmelidir.
- Sınıfta çok çocuk olması durumunda öğretmen, çocuklarla yeteri kadar ilgilenemediğinden yardımcı elaman alınması konusunda okul yönetimiyle iletişime geçilmeli ve sınıf yönetimi konusunda hizmetiçi eğitim almalıdır.
- Çocukların, oyun yoluyla enerjilerini boşaltmalarına imkân verilmelidir.

KAYNAKÇA (REFERENCES)

- Ağlamaz, F., (2008). "Denetimli Serbestlik Sistemi ve Suça Sürüklenen Çocuklar", Suçla Mücadele Açısından Aile Eğitimi ve Denetimli Serbestlik, Amasya Sempozyumu Kitabı, İstanbul: Düzey Matbaacılık.
- Akın, B. ve Öztürk, E., (2005). "İstatistik Proses Kontrol Tekniklerinin Bilgisayar Ortamında Uygulanması", VII. Ulusal Ekonometri ve İstatistik Sempozyumu, 26-27 Mayıs 2005, İstanbul Üniversitesi.
- Al-Saleh, R.A., (2006). "Children's Behavioral Problems (Bps) In Kindergarten: Impact Of Time Of Day And Activity Type", Social Behavior and Personality, 34(4):399-412.
- Arnas, Y.A. ve Erden, Ş., (2006). "Çizgi Filmlerdeki Şiddet Unsurlarının İncelenmesi", Marmara Üniversitesi Eğitim Fakültesi 1. Uluslararası Okulöncesi Eğitim Kongresi Bildiri Kitabı, III. Cilt, İstanbul.
- Aronson, E., Wilson T.D. ve Akert, R.M., (1999). Social Psychology. Longman, New York.
- Boxer, P. and Tisak, M. S., (2005). "Children's Beliefs About the Continuity of Aggression". Aggressive Behavior. 31, (2):172-188.
- BRAM, (2004). "Çocuklarda Görülen Davranış Sorunları ve Özel Eğitim Gerektiren Durumlar", Bursa Rehberlik ve Araştırma Merkezi, http://www.mustafagullu.com.tr/DAVRANIS_SORUNLARI.doc, (Erişim Tarihi 10.06.2007).
- Buluç, B. ve Mahiroğlu, A., (1999). "Eğitimde Toplam Kalite Yönetimi Ve Kalite Yönetiminin Araçları", Politeknik Dergisi, Cilt:2, Sayı:1, Mart 1999.
- Çubukçu, Z., (2004). "Eğitim kurumlarında Yaşanan Şiddet Olaylarının Çocuk Gelişimine Etkisi- Çocuk ve Şiddet Dosyası", Çoluk-Çocuk Dergisi, Sayı:43, ss:25-27.
- Demiriz, S. ve Öğretir, A.D., (2007). "Alt ve Üst Sosyo-Ekonomik Düzeydeki 10 Yaş Çocuklarının Anne Tutumlarının İncelenmesi", Kastamonu Eğitim Dergisi, 15 (1): 105-122.
- Dizman, H. ve Gürsoy, F., (2005). "İlköğretim Dördüncü Ve Beşinci Sınıfa Devam Eden Anne Yoksunu Olan Ve Olmayan Çocukların Saldırganlık Eğilimleri", Kastamonu Eğitim Dergisi, 13 (2):437-446.

- Erdoğdu, M.Y., (2005). "Suça Yönlendirilen Ve Yönlendirilmeyen Çocukların Aile İlişkileri ile Saldırganlık Davranışlarının Karşılaştırılması", Çocuk ve Gençlik Ruh Sağlığı Dergisi, 12 (3):106-114.
- Hatunoğlu, A. ve Hatunoğlu, Y., (2006). "Okullarda Verilen Rehberlik Hizmetlerinin Problem Alanları", Kastamonu Eğitim Dergisi, 14 (1): 333-338.
- Kandır, A., (2000). "Öğretmenlerin Beş-Altı Yaş Çocuklarında Görülen Davranış Problemlerine İlişkin Bilgi ve Tutumları", Gazi Üniversitesi Mesleki Eğitim Fakültesi Dergisi, Cilt:2, Sayı: 1, ss:42-50.
- Kargı, E. ve Erden, G., (2006). "Saldırganlık Önlenebilir ve Öfke Kontrol Edilebilir", Türk Psikologlar Derneđi, http://www.psikolog.org.tr/articles_detail.asp?cat=2&id=8 (10.08.2006, Erişim Tarihi 10.01.2007).
- Kaya, M., (2004). "Çocuklar Üzerindeki Medya Şiddeti- Çocuk ve Şiddet Dosyası", Çoluk-Çocuk Dergisi, Sayı 43, Ekim, s. 31-33.
- Kızmaz, Z., (2006). "Okullardaki Şiddet Davranışının Kaynakları Üzerine Kuramsal Bir Yaklaşım", Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Mayıs 2006, Cilt:30, No:1, ss.47-70.
- Liu, X., Kurita, H., Guo, C., Tachimori, H., Ze, J., and Okawa, M., (2000). "Behavioral and Emotional Problems in Chinese Children: Teacher Reports for Ages 6 to 11", Journal of Child Psychology & Psychiatry, 41 (2):253-260.
- Maccoby, E.E. and Jacklin, C.N., (1980). "Sex Differences in Aggression: A Rejoinder and Reprise", Child Development, 51(4): 964-980.
- Maliye Bakanlığı, (2007). Toplam Kalite Yönetimi El Kitabı. <http://www.maliye.gov.tr/kalite/menu/elkitabi/aracl.htm>.
- MEB, (2005). Milli Eğitim İstatistikleri 2004-2005. T.C. Milli Eğitim Bakanlığı Araştırma, Planlama ve Koordinasyon Kurulu Başkanlığı, Ankara: Devlet Kitapları Müdürlüğü Basımevi.
- MEB Personel Genel Müdürlüğü (2005). Eğitimde Kalite Kontrolü El Kitabı. Koordinatör: Kadir Çetin, Ankara.
- Merttürk, R., (2005). "Bilgisayar Oyunu Oynayan İlköğretim Öğrencilerinin Saldırganlık, Depresyon Ve Yalnızlık Düzeylerinin İncelenmesi", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yeditepe Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Nazik, B., (2001). Çocuk Ruh Sağlığı. İstanbul: Ya-Pa Yayıncılık.
- Özmen, S.K., (2004). "Aile İçinde Öfke ve Saldırganlığın Yansımaları", Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, Cilt:37, Sayı:2, ss:27-39.
- Sadık, F., (2002). "İlköğretim I. Aşama Öğretmenlerinin Sınıfta Gözlemledikleri Problem Davranışlar". Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Enstitü Dergisi. Cilt:10, Sayı:10, ss:1-23, <http://sosyalbilimler.cukurova.edu.tr/dergi/dosyalar/2002.10.10.86.pdf> (11.03.2009).
- Salk, L., (1989). "Çocuğunuzun Öfke Nöbetleri", Çev: Hamdi Erkunt, Yaşadıkça Eğitim. Sayı:6, ss:41.
- Şahin, H., (2004). "Öfke Denetimi Eğitiminin Çocuklarda Gözlenen Saldırgan Davranışlar Üzerindeki Etkisi", Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

- Tuzcuoğlu, S. ve Tuzcuoğlu, N., (2005). Davranış Bozukluğu Gösteren Çocukları Anlama ve Tanıma "Kimse Beni Anlamıyor". İstanbul: Morpa Kültür Yayınları.
- Tuzgöl, M., (1998). "Anne-Baba Tutumları Farklı Lise Öğrencilerinin Saldırganlık Düzeylerinin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi." Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Üstün, S., (2006). "Şiddet ve Saldırganlık", Kilis Valiliđi Milli Eğitim Müdürlüđu Rehberlik ve Araştırma Merkezi, Kilis.
- Yapıcı, M., (2006). "İnsan ve Şiddet", Üniversite ve Toplum-Bilim, Eğitim ve Düşünce Dergisi, Cilt:6, Sayı:3, ss:1-3.